

הרב שלמה אנגל
ירושלים

בענין מן המותר בפין לגבי תכלת של ציצית

מצות ציצית כוללת שתי מצוות: הלבן והתכלת. זה למעלה מאלף שנים נבצר מבני ישראל מלקיים את מצות התכלת, עקב אי-הכרת או אי-הימצאות דג החלזון, אשר מדמו מופק צבע התכלת. לפני למעלה ממאה שנים היה הראשון האדמו"ר מראדזין זצ"ל אשר חרף נפשו למצוא ולזהות את החלזון, וקבע את ה"דינון" כדג החלזון. ברם, כיום רבו ועצמו ההוכחות, המצביעים על שבלול בשם "מורקס טרונקלוס" כדג החלזון המוזכר בדברי חז"ל.

בעקבות הסערה סביב זיהוי החלזון, התעוררה השאלה האם בעל-חיים שאינו מותר באכילה – ובפרט השבלול הנ"ל שאסור באכילה – יכול לשמש מקור לתכלת. האם גם במצות תכלת נאמרת ההלכה שרק מין המותר באכילה כשר לקיום המצוה, כדדרשינן לענין תפילין: "למען תהיה תורת ה' בפין – מן המותר בפין" (שבת כח ע"ב). הענין כבר נדון בספרי האחרונים, ובפרט בספרי האדמו"ר מראדזין זצ"ל, ולפנינו מוצעים כמה דרכים לדון שאין במצות תכלת משום "מן המותר בפין".

א. כבר ישבו כמה מהאחרונים על המדוכה האם בכל המצוות נאמר הכלל של "מותר בפין". בגמרא הנ"ל נאמר דין זה בקשר לתפילין, ובפרט רצועות התפילין. המגן אברהם (או"ח סימן תקפו ס"ק ג) נוקט שדין "מן המותר בפין" שייך לכל מצוה, משום שהוקשה כל התורה כולה לתפילין, ובכך מבאר הוא את דברי הרמ"א (שם) ששופר מבהמה טמאה פסול. מקשה על דבריו הגר"ש לנדא זצ"ל בנו של הנודע ביהודה זצ"ל בתשובות נודע ביהודה (מהדו"ת או"ח סי' ג) מדברי הגמרא בסוכה (כג ע"א) שנוקטת בפשיטות שפיל כשר לדפנות סוכה, הרי שמין טמא כשר למצות סוכה. מכוח זה ועוד ראיות הוא מגיע למסקנה, שתשמישי מצוה שאינם תשמישי קדושה, כגון סוכר ושופר, אין בהם דין "מן

המותר בפ"ך" [בהמשך התשובה הוא דן האם בכל תשמישי קדושה נצרך מותר בפ"ך, או רק בתשמישי קדושה שיש בהם תורה ד' וכתב, עיין שם]. את הדין שכתב הרמ"א ששופר מבהמה טמאה פסולה, מבאר הגר"ש, שהוא על פי דברי הר"ן בגמרא שבת הנ"ל לא הוכשרו למלאכת שמים אלא של בהמה טהורה בלבד, אבל בדבר שהוא תשמיש מצוה בעלמא לא אמר הר"ן שנצרך להיות ממין טהור.

לימים התגלה אליו בחלום אביו בעל הנודע ביהודה זצ"ל, וגילה לו שיש הבדל בין מצוה שצריכה להיעשות מבעלי חיים לבין מצוה שיכולה להיעשות מכל חומר, כי רק כאשר מקור החפצא דמצוה צריך להיות מן החי אז יש תנאי שאותו בעל-חיים צריך להיות טהור, ולכן שופר צריך להיות מקרן של בהמה נאמר בו דין שצריך להיות מבהמה טהורה, אבל במצוה כגון דופן סוכה שכשרה מכל דבר יכולה היא להתקיים גם ממקור טמא.

האחרונים המשיכו לדון רבות בשאלה הזאת, האם בתשמישי מצוה נאמר דין "מן המותר בפ"ך". האדמו"ר מראדזין זצ"ל בספרו עין התכלת (אות יא, רנב ד"ה ומישב) הביא הוכחה גדולה שתשמישי מצוה לא נאמר בהם דין "מן המותר בפ"ך", מדברי התוס' יבמות (קב ע"ב ד"ה ואנעלך) שכתבו שנעל חליצה אינה צריכה להיות מבהמה טהורה, ואף לדעת רבינו תם המובא שם שאינה כשרה מבהמה טמאה, כתוב שם שטעמו משום דכתיב "ואנעלך תחש", ולא משום דבעינן "מן המותר בפ"ך". הרי מוכח מזה, שתשמישי מצוה אינם צריכים להיעשות ממקור טהור, ואף במצוה שצריכה להיות מבעלי חיים, שכן נעל חליצה כשרה רק מעור בהמה [אמנם יש להשיב שמנעל חליצה לא נקרא מצוה אלא מתיר].

ובכן אם ננקוט כהפוסקים שבכל תשמישי מצוה לא נאמר הכלל של "מן המותר בפ"ך", אין התכלת של ציצית זקוקה להיעשות ממין טהור.

ב. אמנם זה עדיין לא יועיל לערער את ההנחה שהחלזון צריך להיות מין טהור, שכן התכלת נצרכת גם כן לבגדי כהונה (כגון מעיל ואבנט) ומלאכת המשכן (כגון

יריעות התחתונות והפרוכת) שהם תשמישי קדושה ומלאכת שמים, ושוב מתעוררת השאלה: האם מזה שתשמישי קדושה צריכים להיות "מן המותר בפ"ך" ניתן להסיק שהחלזון הוא דג טהור?

באמת, החתם סופר בתשובותיו (חיו"ד סי' רעו) כבר הקשה איך הוכשר למלאכת המשכן תולעת שני שהוא דם תולעת האסורה באכילה, ותירץ שלענין צביעה לא נצרך דבר המותר באכילה, והוסיף ש"כמדומה לי" שהחלזון מין טמא ואף על פי כן צבעו מדמו תכלת למשכן, הרי שלענין צביעה לא איכפת לן שיהיה כשר. גם הגר"ש לנדא זצ"ל (שם) דן בדברי רש"י בסנהדרין (צא ע"א) ובמנחות (מד ע"א) שחלזון התכלת הוא תולעת, ואיך הוכשר החלזון למלאכת המשכן. הוא כותב, שלשיטת רש"י מוכרחים לומר שלענין צבע המופק ממין טמא אומרים "חזותא לאו מילתא היא", ומסיק מזה שלענין צבע לא נדרש "מותר בפ"ך" משום דחזותא לאו מילתא [את ראייתו של החתם סופר מתולעת שני הוא דוחה על פי דברי כמה ראשונים (רש"י ישעיה א, יח רמב"ם פרה ג, ב רד"ק שרשים שורש תולע] שתולעת שני הוא גרגיר מן הצומח ולא תולעת מן החי]. לפי זה בודאי יוכל החלזון להיות מין טמא, כי לענין צביעה לא נדרש "מן המותר בפ"ך".

ג. האדמו"ר מראדזין זצ"ל (מאמר פתיל תכלת א, ה) תירץ לדעת רש"י, שאע"פ שהחלזון הוא מין טמא אכן דמו מותר מדאורייתא, שאיסור דם של מין טמא מדאורייתא אינו אלא בבהמה חיה ועוף ולא בדגים.

ד. מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א (קובץ תשובות סימן ח) מתיר הקושיא על דעת הרמב"ם (כלי המקדש א, ג) ש"מור", אחד מסממני הקטורת, הוא דם הצרור בחיה שבהודו, והרי אינו "מותר בפ"ך". כע"ז הביא שם בשם האבן האזל (כלי המקדש שם) הקושיא איך צובעים התכלת מדם החלזון, הרי אין המין מותר באכילה. על כל אלה מתיר מרן הגרי"ש שליט"א, ע"פ הגמרא במנחות (ו ע"א) בקשר להלכה המיוחדת בקרבנות "ממשקה ישראל" שאין כשר להם כי אם דבר

המותר באכילה, שלמרות זאת חלב ודם קריבים על גבי המזבח מפני שמצותה בכך, כלומר שמכיון שמצות הקטרה מחייבת להקטיר חלב ודם, אין בהקטרתם משום "ממשקה ישראל", וכמו כן בנוגע לדין "מן המותר בפוך", כאשר הדין אומר שמצוה זו צריכה להתקיים ממין טמא, אין בזה בעיה של "מן המותר בפוך", ולכן תכלת שמצותה להיעשות מדם החלזון, וכן שמן המשחה וקטורת שמצותן במור, אין בהם משום "מן המותר בפוך".

לסיכום: בנוגע לזיהוי מין החלזון של תכלת, אין לערער על זיהויו כמין שהוא אסור באכילה מכוח הדין של "מן המותר בפוך", שהרי כמה תשובות בדבר.